

Kemény István
50+1 IRODALMI PILLÉR
– *kisesszék* –

WILLIAM H. GASS: FIFTY LITERARY PILLARS

Köszönetet mondok William H. Gass amerikai írónak és esszéistának, akinek Ötven irodalmi pillér-jét műfaji mintául választottam. Gass a pluszpillérem: ötven tüneményes kisesszét írt ötven, számára különösen fontos irodalmi műről. Hangsúlyozza, hogy nem egy gógös Nagy Könyvek-típusú listát rakott össze, noha persze semmi kifogása a nagy könyvek és egyéb nagyszabású műalkotások ellen, sőt éppen ellenkezőleg. Ha az ő válogatása szubjektív, akkor az én ötven pillérem még inkább az, bár első ránézésre talán jobban emlékeztet egy Nagy Könyvek listára, vagy az iskolára, mint az övé. De az én pilléreim között lesz jó pár ingatagabb is. Lehetséges, hogy egyik-másik pillérem nem is fog fölérni a hídig, vagy a hídról nem ér majd le a talajig, hanem csak úgy fityegnek és lötyögnek majd, nyikorogva a szélben. De az biztos, hogy mind az ötven erős hatással volt rám mint költőre, mint íróra, mint gyereke. Hogy miért pont ötven? Ezen többször is eltűnődtem, és el is képzeltem a címet: Negyven irodalmi pillér. Soványka és szegényes. Hatvan irodalmi pillér? Sok. Abból már dől az unalom meg a kultúrmissziós lelkiterror. Igen, az ötven a megfelelő mennyiség! Gass a legalkalmasabb pillérszámot találta meg arra a célra, amelyre az ilyen listák szolgálnak. És hogy mi ez a cél? Sajnos fogalmam sincs, de remélem Gass azt is tudja. Én mindenesetre ráhagyatkoztam, amíg ezeket a kisesszéket írtam, és nem bántam meg, mert még soha nem írtam ilyen felelőtlen örömmel semmit – az én célom nem lehet más, mint hogy az olvasó is ugyanezt érezze.

LEV NYIKOLAJEVICS TOLSZTOJ: HÁBORÚ ÉS BÉKE

Tizenhét évesen tettem az első kísérletemet Tolsztojjal. Az *Anna Kareninát* olvastam el. Hiba volt. Tíz évig nem nyúltam Tolsztojhoz, és akkor is inkább sznobságból, mivel addigra már meggyőztek, hogy a tizenkilencedik századi realista regény az egész irodalom csúcsa (mint az építészetnek a gótikus katedrális). És aztán meg is értettem, hogy

miért a *Háború és béke* a Regények Regénye. Minden együtt van benne, amit a realista regény feltalált, átvett és továbbfejlesztett: hibátlan és illúziótlan jellemrajzok százai, tündökletes elmélkedések, táj- és csataleírások, ragyogó nők és férfiak ragyogása, bukása, halála, arisztokraták és polgárok, parasztok, teljes korrajz, teljes társadalomrajz, pozitívizmus és maximalizmus és perfekcionizmus. És ehhez tette hozzá Tolsztoj a maga felülmúlhatatlan koncepcióját: a főhős egy egész kontinens, az ellenség egy már-már hős, Napóleon, aki képes legyőzni a „mieinket”: a nagyobb tömeget, a távolságot, a meteorológiai tényeket, a realitást, a valóságot. És mégis győz a valóság. Persze. Ami történetesen mi vagyunk, oroszok, és velünk az olvasó. Aki mégis megrendül Napóleon bukásán. És ezeken kívül még ott a döbbenetes tolsztoji vízió az addigi és leendő összes modern tömegháborúról: a csatára váró emberi massa: meztelen parasztkatonák fürdése a tóban húslevesként... Tolsztoj: valamiféle statisztikai alapú szemlélete a történelmi folyamatoknak, valami olyan fajta matematikai tudományosság, ami évtizedekkel később a kvantummechanika alapja is lesz: amivel meg lehet határozni a mindig mozgásban lévő részecskék helyét. Tolsztoj egyenként ismeri a részecskéit, mindig tudja, hogy melyik szereplője hol van éppen az emberlevesben, és mit gondol. (Az egyik részecske például Rosztov gróf, Kutuzov egyik szárnysegédje, vidám, fiatal, intelligens fiú kiemelkedő képességek nélkül. Azt a parancsot kapja, hogy vágtsa a jobbszárnyra, több kilométerre, az ellenséges csapatok szeme láttára, és ott mondjon el egy oldalnyi utasítást a jobbszárny parancsnokának. Rosztov odavágtat, közben persze élénken foglalkoztatják a túlélési esélyei, de azért el is gondolkozik, elmélkedik, meg lőnek is rá, de aztán a jobbszárny parancsnokának szó szerint elmondja Kutuzov utasításait. A döbbenetes számomra az, hogy egészen nyilvánvalóan sem Rosztovnak, sem pedig magának Tolsztojnak meg se fordul a fejében, hogy itt valami rendkívüli dolog történne, azon kívül persze, hogy éppen csatát vívunk Napóleonnal. Arra gondolok, hogy én mire emlékeznék ilyen körülmények között a parancsból, ott a csatában. Természetesen semmire. Sokszor jut az eszembe, hogy Rosztovot és az íróját meg a tizenkilencedik század előtti elitet valamilyen kipusztult fából faragta valamilyen kihalt, emberfeletti oktatási rendszer. Olyan bátorságra, koncentrációképességre, lélekerőre, amit elképzelni is nehéz.)

FJODOR MIHAJLOVICS DOSZTOJEVSZKIJTŐL BÁRMI

Tolsztojtól meg lehet tanulni írni. Lehet, hogy négy-ötszáz dolgos évembe is beletelne, amíg mindent megtanulnék tőle (mondhatnék tízezret is, de nem mondom, mert azért nem tartom magamat teljesen tehetségtelennek), de a végén biztos, hogy olyan jó író lenne belőlem, mint ő, és még kellőképpen újszerű is. Dosztojevszkijt sose bírnám megtanulni. Szerencsémre tudom, hogy – szemben Tolsztojjal – nem is kell. Meg se kell próbálnom. Nem az én dolgom. Nem nekem kell folytatnom őt, nem nekem kell megküzdenem vele, nem kell parodizálnom, kinevetnem, szétírnom, vitáznom vele, és nem kell törvényszerűen alulmaradnom, nevetségessé válnom, eltörpülnöm... Nem muszáj hozzá mérnem magam, és állandóan azt éreznem, hogy egyetlen sor se ér semmit abból, amit én írtam le – ha tényleg így van, arról nem ő tehet. Dosztojevszkijjel semmilyen közös irodalmi ügyem nincs. De el se tudnám képzelni, hogy kihagyjam az Ötven Pilléreből. Csak több köze van magához a folyóhoz, mint holmi irodalmi hídpillérekhez. Weöres Sándorral vagyok még így. Kisétálok hozzájuk, megcsodálom őket, meghallgatom a leírhatatlan, elmagyarázhatatlan zúgásukat, megnyugszom, vagy éppen fellelkesedem tőlük, aztán hazamegyek az emberek közé.

THOMAS MANN: A VARÁZSHEGY

Ellenállhatatlanul csábító ellentétpár, főleg kamaszkorban: vannak ugye a szőkék és kékszeműek, akik felületesek, szépek és ők képviselik az Életet, és ezért reménytelenül szerelmesek beléjük a szenvedő és vágyakozó, művészhajlamú barnaszeműek. Ezt a felosztást – sok más „barnaszemű” sorstársammal együtt – a *Tonio Kröger*ből szublimáltam magamnak és gyógyír volt abban az időben, amikor jobb híján toniokrögernek éreztem magam, vagyis egyedül. De Tonio Kröger legalább a nagybetűs Életbe szerelmes, a toniokröger viszont a toniokrögerségbe: félő, hogy elkezdi megszeretni a magányt. Szerencsére toniokröger koromban olvastam *A Varázshegy*et, ami mindjárt ki is rángatott a toniokrögerségből. Egyenesen bele a tanítványságba. Platónon kívül egyetlen másik író sem tud úgy hipnotizálni, mint Thomas Mann, és leginkább *A Varázshegy* bűvölt el: Hans Castorp két mestere, Settembrini és Naphta. Ami persze nem véletlen, mert

mindkét retorika, a humanistáé és a jezsuitáé mögött is ott van a bűvölő szókratészi ritmus. Úgy olvastam *A Varázshegy*t, ahogy Hans Castorp hallgatta a mestereit: amikor az egyik volt jelen, az győzött meg, amikor a másik, akkor az. Úgy vágytam a tanítványságra, mint a „barnaszeműek” az Életre. Voltak csodás tanárain, de olyan egy se volt köztük, mint ez a két emberfeletti papírfigura. Sokszor hallottam, hogy ott volt ez a Thomas Mann, írta a hatalmas regényeit, melyekben megmagyarázza a nyugati kultúra válságát, egész Európa lélegzetviasszafojtva várta a következő művet, és aztán tessék: kiderült, hogy Franz Kafka volt a huszadik század első felének az írója, és nem ő. Lehet, de engem az győz meg kettőjük közül, amelyiket éppen olvasom.

LADISLAV KLÍMA: STERNENHOCH HERCEG SZENVEDÉSEI: ÖNÉLETRAJZ

Ez itt Kafka helye. És Hašeké. És Rilkeé. Prága. Nem tudok még egy olyan várost, ami három olyan erejű kultúrát adott volna a világnak, mint a prágai cseh, a prágai német és a prágai német zsidó. Tornyaik ormán – egyszer legalább hadd nevezem az irodalmat a kultúra csúcának – Hašek *Švejk*je, Rilke versei és Kafka novellái lobognak. De álljon itt helyettük valaki más: Ladislav Klíma. Volt egy idő, amikor Prágában kicsit több voltam, mint turista. Pár hónapot eltöltöttem ott a kilencvenes évek elején cseh szakosokkal együtt. Ha nincs ennyi közöm Prágához, valószínűleg még magyar fordításban sem kerül a kezembe a *Sternenhoch herceg szenvedései*. Egy cseh író prózakötete 1924-ből. Ennek a bevezető szövege a legörültebb önéletrajz, amit valaha olvastam. Lehet Nietzsche-paródiának érteni, lehet kocsmái hóbörgésnek, a korszak egészségkultusza kicsúfolásának, freudista vulgárfilozofálásnak, egy korán jött Charles Bukowski vallomásának, avantgárd költői gesztusnak, egy hitleri lélek kiadásának, a totális írói őszinteségnek, és lehet viccnek. Szerintem nem vicc. Klíma komolyan gondolja, amit saját elpusztíthatatlan testéről, lelkéről, szelleméről állít. Amit viccnek érzek benne, az alighanem csak az avantgárd humorérzék nélküli humora. Klíma démoni egyénisége iránti csodálattal eltelve röhögtem végig többször is az *Önéletrajz*ot, pedig a pár mondatos szexista utószavacskája mindig visszarángatott a földre: csak nem mégiscsak a frusztrált, lábszagú, öntelt kispolgárt pukkasztó frusztrált, lábszagú, öntelt kispolgárt pukkasztó frusztrált,

lábszagú, öntelt kispolgár szövegel a művészi felsőbbrendűségről? De ha ez mondjuk tényleg így van (azért nem egészen), ezt akkor is elképesztő művészi erővel teszi. Ez a szöveg olyan, mintha a szaga lenne Hašek, Rilke vagy Kafka műveinek. Meggyőző, hogy ne vágyakozzak vissza a huszadik század kezdetére, toniokrögerek és estikornélok közé: a racionális újkor akkor már tényleg teljesen meg volt romolva. Bele volt rohadva mindenbe, házba, utcába, könyvbe. Idáig érezni a bűzét.

T. S. ELIOT: ÁTOKFÖLDJE

Miután nagy nehezen megírtam az első jobb verseimet, tudtam, hogy elérkezett az utolsó pillanat, hogy megértssem a modern költészetet. Hacsak nem akarom egész életemben azt hazudni, hogy értem. Ezt nem akartam: éreztem, hogy rövidesen inkább elbutulnék, csak hogy ne kelljen tovább hazudozni. De mi is az a modern költészet? Az ősi válasz, hogy az, ami érthetetlen. Amennyire primitív, annyira védhető definíció. Hát lássuk. Először nem is Eliotra gondoltam, mert a *Macskák könyve* például az egyik kedvenc könyvünk volt a húgommal, és azt értettük. Egyébként húszéves koromban azért sok olyasmit ismertem már, amire azt mondták, hogy modern költészet, de ezeket nem bírtam annak tekinteni, mert többé-kevésbé értettem őket. Ilyen volt például a szürrealizmus. A szürrealizmusról annyi nyilvánvaló volt, hogy szándékoltan, programszerűen érthetetlen, vagyis igazából éppúgy csak egy dühös avantgardista kirohanás volt a polgári világrend ellen, mint a többi izmus. Csak izgalmasabb és titokzatosabb a többinél, mert az álom működteti, mint a vízimalmot a patak, és ki ne értene egy vízimalmot? Nekem egy olyan modern költőre volt szükségem, aki nem azért érthetetlen, mert harcol egy rend ellen, hanem azért érthetetlen, mert igazából érthető, csak bonyolult. Egy olyan költő, akivel meg kell küzdeni, de van esély a győzelemre. (Gimnazistaként kísérleteztem az *Ulysses*-szel, de a harmadánál letettem, mert nem volt esélyem, és csak 54 éves koromban vettem elő újra, már az új fordításban. De ez egy másik történet.) Szóval levettem a községi könyvtár polcáról az *Átokföldjét*. Jegyzetek tömkelege volt hozzá Ungvári Tamástól, több szöveg, mint vers. Ez jó lesz. Kivettem a könyvet, és hazavittem. És most hazudhatnám azt, hogy a következő hónapokban és években az összes Ungvári által hivatkozott könyvet

elolvastam Frazer *Aranyágától a Halászkirály legendájáig*, a *Mahabharátától a Gilgames-eposz*ig, Baudelaire-től Szent Ágostonig, és közben persze megtanultam szanszkritül, görögül és latinul. Vagy hazudhatnék csak annyit, hogy becsülettel áttanulmányoztam a jegyzeteket, és megértettem Eliotot. Nem akarok hazudni. Annyi történt, hogy átrágtam magam a jegyzetek nagyobbik részén, és nem értettem meg Eliotot. Pár dolgot persze igen. Átláttam valamelyest az *Átokföldje* szerkezeti és gondolati íveit, megláttam a történeteket, a jeleneteket, a megszólalásokat. A vágásokat is. Felismertem a beszélőket is különböző alakjaikban. Felfogtam, hogy a mítosz alapanyag is, hozzá szabad nyúlni, le lehet vágni belőle. Szeletelni is lehet, és hozzá is lehet írni. Urambocsá: blöffölni is szabad olykor. Megtanultam Eliottól, hogy ne akarjak feltétlenül tetszeni. Hogy nyugodtan hallgassak nálam is megszállottabb barátomra, Ezra Poundra, és hagyjam, hogy kihúzza a legszebb soraimat. Megtanultam Eliottól, hogy lehetséges eldobálni a költők összes mankóját, a szépséget, az érzelmességet, a nemzetet, a szabadságvágyat, a boldog és a boldogtalan szerelmet, a szocializmust, az egyistent, a szonettet, az egyszerűséget, az önsajnálatot – és hogy még mindig marad valami. Lelkierőt tanultam Eliottól, az Eliot-figurából, és talán némi méltóságot is. Azt, hogy igenis ki lehet érni arra a józsefattilai *homokos, szomorú, vizes síkra*, ahol már nincs remény – ki lehet oda érni, és át is lehet vágni rajta. És talán azt is jól sejtem, hogy Eliot járt azon a síkon. *Átokföldjének* nevezte. Várost talált ott, embereket, országokat, és mind megérett a pusztulásra. De azért mégis visszajött onnan. Halvány remény. Ha teljesen nem is értettem meg Eliotot, de amennyire mégis, annyi is elég volt, hogy ő legyen a másik költőm Ady Endre mellett.

SZERB ANTAL: SZÁZ VERS

Nem tudom pontosan megfogni azt a pillanatot, amikor az ember tudatos, felnőtt olvasóvá válik. Nekem ez a pillanat Paul Verlaine *Holdfény* című versének elolvasása volt tizenhét éves koromban: (*Különös táj a lelked, nagy csapat / Álarcos vendég jár táncolva benne, / Lantot vernek, de köntösük alatt / A bolond szív mintha szomorú lenne.*) Amikor évek múlva a *Száz verset* kinyitottam, ott találtam benne ezt a verset is. Ez lett a kedvenc verseskötetem. Pedig nincsenek benne a legeslegkedvesebb költőim (Verlaine kivételével), nincsenek benne

magyarok, nincs benne Eliot, aki Szerb Antalnak gyanús modern lehetett. Viszont ez nem egy egyszerű versantológia, amelyet tízezerszámra gyártottak és gyártanak le irodalmárok a világon. Ez a könyv egy mágikus tárgy, ennek a válogatásnak költői ereje van, elhitheti, hogy tényleg a világ költészetét tartom a kezemben, hatalmat nyerek fölöttem. Egy költő, akit nyilván borzasztóan zavart, hogy nem tud (a saját mércéje szerint) elég jó verset írni, szóval Szerb Antal megalkotja a maga versét. A *Száz vers* titka az, hogy maga is költői alkotás: tulajdonképpen a Százegyedik. Ez a könyv a második legkedvesebb versem.

FÜST MILÁN VERSEI

Még nem voltam bölcsész, amikor valaki elhívott a bölcsészkarra költők összejövetelére. Elolvasták pár versemet, amiket legépelve körbeadtam, és felsorolták, hogy melyik költőket plagizálom. Nem ismertem minden felmerülő nevet, volt köztük dalszövegíró is, József Attila kötelező elem volt, Adyt talán azért nem mondta senki, mert azt talán még egy joghallgatóról (az voltam akkor) se tétéleztek fel, hogy ma, 1982-ben egy ennyire lejárt költőt favorizáljon. A konzílium végül Füst Milán-epigonizmusban egyezett meg, ami ott és akkor majdnem dicséret volt: legalább kinézték belőlem. A diagnózis annyiban helyes is volt, hogy Füst verseibe már korábban belenéztem, és be is csaptam a könyvet, mert pár sorból is egyértelmű volt, hogy az egyik kedvenc költőmmel állok szemben. Félttem a hatásától, ahogy jó pár másik szerzőétől is, és ezért évekig késleltettem a találkozást. De aztán, amikor végre olvasni kezdtem, két költőhöz jutottam hozzá egy-csapásra: Berzsenyit is Füst Milánnak köszönhetem. Életre keltette, és visszamenőleg megmagyarázta nekem. Megnyugtatót például, hogy semmi extrát nem kell gondolnom róla, Berzsenyihez éppen elég, ha ismerem és szeretem az ősz. A jellegzetes és összetéveszthetetlen füstmiláni sorok mintha a szintén jellegzetes és összetéveszthetetlen Berzsenyi-sorokat folytatnák. Így: *Zúg immár Boreas a Kemenes fölött, / Zordon fergetegek rejtik el a napot, / Nézd, a Ság tetejét hófuvatok fedik, / S minden bús telelésre dőlt. / Zúghat a szél most távol temetőnek / Nedves sírjai közt és távoli erdők / Bővizü, hűs csurgója bugyogva patakzik. / S ballag a kormos dombon a vándor s bús lelkében az őszi / Bánat kútja bugyoghat halkán s szüntelenül...* Füst Milán mintha Berzsenyi modern

változata volna. Vagy akár a tudatalattija. Vagy még inkább *a* kísértete – ez talán jobban illik az egyéniségéhez. Mintha mindig távol temetőnek nedves sírjai közt bolyongana. Néha az jut eszembe, hogy Füst Milán az egész magyar költészet kísértete. És az összes magyar költő sérelmeit dűnnyögi.

